पञ्चमः पाठः स एव परमाणुः ।

विश्वस्य उत्पत्तिविषये नैके सिद्धान्ताः प्रतिपादिताः। नैके प्राचीनाः सिद्धान्ताः कालवशतां गताः नैके नूतनाः च वैज्ञानिकैः स्वीकृताः। 'Atom' इति शब्दः सर्वेषां सुपरिचितः एव। आधुनिकविज्ञानशास्त्रे 'Atom' इति मूलकारणं द्रव्यस्य । स एव 'Element' इति मन्यते । प्राचीनशास्त्रे तु 'परमाणुः' निर्मितेः मूलकारणम् इति कथितम् । परमाणोः वैशिष्ट्यानि महर्षिणा कणादमहोदयेन वैशेषिकदर्शने कथितानि । अस्मिन् विषये अधिकं संशोधनं शक्यम् ।

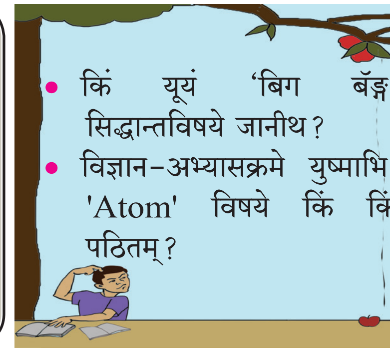

(अर्णवः जपाकुसुमं गृहीत्वा प्रविशति । तस्य पिता विज्ञानस्य प्राध्यापकः । सः पुस्तकपठने मग्नः। तस्य पार्श्वे उत्पीठिकायां सूक्ष्मेक्षिका वर्तते ।)

अर्णवः – पितः, अस्माकम् उद्यानाद् जपाकुसुमम् आनीतं मया । कियन्तः सूक्ष्माः तस्य परागकणाः !

पिता – सूक्ष्मेक्षिकया पश्य, तेषां कणानां रचनाम् अपि द्रष्टुं शक्नोषि ! (अर्णवः तथा करोति ।)

पिता – किं दृष्टं त्वया ?

अर्णवः – पितः, अद्भुतम् एतत् । अत्र परागकणस्य सूक्ष्माणि अङ्गानि दृश्यन्ते।

पिता – अर्णव, एतानि पुष्पस्य अङ्गानि त्वं सूक्ष्मेक्षिकया द्रष्टुं शक्नोषि। परन्तु एतद् विश्वं परमाणुभ्यः निर्मितम्। ते परमाणवः तु सूक्ष्मेक्षिकया अपि न दृश्यन्ते ।

अर्णवः – परमाणुः नाम किम् ?

पिता – अस्तु । कथयामि । मुष्टिमात्रान् तण्डुलान् महानसतः आनय ।

अर्णवः – (तथेति उक्त्वा पाकगृहात् तण्डुलान् आनयति।) स्वीकरोतु, भवान् ।

पिता – अधुना इमं तण्डुलं विभज ।

अर्णवः – तात, कियान् लघुः अस्ति एषः । पश्यतु, एतस्य भागद्वयं यथाकथमपि कृतं मया ।

पिता – इतोऽपि लघुतरः भागः कर्तुं शक्यते वा ?

अर्णवः – यदि क्रियते तर्हि चूर्णं भवेत् तस्य ।

पिता – सम्यग् उक्तं त्वया । यत्र एतद् विभाजनं समाप्यते, यस्मात् सूक्ष्मतरः भागः प्राप्तुं न शक्यते सः एव परमः अणुः ।

अर्णवः – द्रव्यस्य अन्तिमः घटकः मूलं तत्त्वं च परमाणुः, सत्यं खलु ?

पिता – सत्यम् । अयं खलु कणादमहर्षेः सिद्धान्तः । अपि जानासि ? परमाणुः द्रव्यस्य मूलकारणम् इति तेन महर्षिणा प्रतिपादितम् । तदपि प्रायः ख्रिस्तपूर्वं पञ्चमे षष्ठे वा शतके ।

अर्णवः – तात, महर्षिणा कणादेन किं किम् उक्तं परमाणुविषये ? वयं तु केवलं तस्य महाभागस्य नामधेयम् एव जानीमः ।

पिता – कणादमुनिना प्रतिपादितम् – परमाणुः अतीन्द्रियः, सूक्ष्मः, निरवयवः, नित्यः, स्वयं व्यावर्तकः च। 'वैशेषिकसूत्राणि' इति स्वग्रन्थे तेन परमाणोः व्याख्या कृता ।

अर्णवः – का सा व्याख्या?

पिता – **जालसूर्यमरीचिस्थं यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।**
तस्य षष्ठतमो भागः परमाणुः स उच्यते ॥

अर्णवः – अहम् एतद्विषये विस्तरेण पठितुम् इच्छामि ।

पिता – उत्तमम्! श्वः मम महाविद्यालयम् आगच्छ । तत्र कणादविषयकाणि नैकानि पुस्तकानि सन्ति । तव जिज्ञासा निश्चयेन शाम्येत् ।

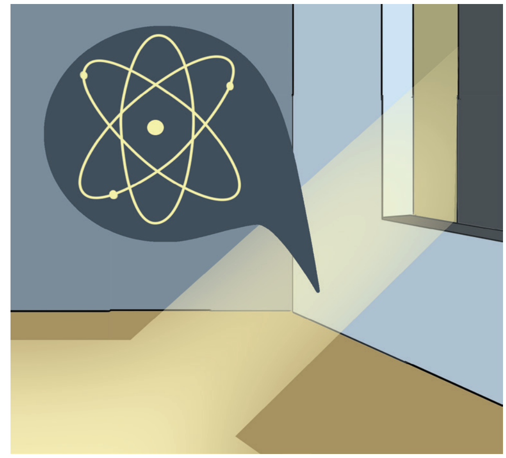

भाषाभ्यासः

१. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।

अ) अर्णवः पाकगृहात् किम् आनयति?

आ) कः परमाणुः?

इ) परमाणुसिद्धान्तः केन महर्षिणा कथितः?

ई) महर्षिणा कणादेन परमाणुविषये किं प्रतिपादितम्?

उ) महर्षेः कणादस्य मतानुसारं परमाणोः व्याख्या का?

२. सूचनानुसारं कृतीः कुरुत ।

अ) अर्णवः जपाकुसुमं गृहीत्वा प्रविशति । (पूर्वकालवाचकम् अव्ययं निष्कासयत ।)

आ) किं दृष्टं त्वया? (वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।)

इ) वयं तु केवलं तस्य महाभागस्य नामधेयं जानीमः । (वाक्यम् एकवचने परिवर्तयत।)

ई) अहं विस्तरेण पठितुम् इच्छामि । (वाक्यं लङ्लकारे परिवर्तयत ।)

उ) महाविद्यालये कणादविषयकाणि पुस्तकानि सन्ति। (वाक्यम् एकवचने परिवर्तयत ।)

ऊ) भवान् स्वीकरोतु । ('भवान्' स्थाने 'त्वं' योजयत ।)

ए) त्वं द्रष्टुं शक्नोषि । ('त्वं' स्थाने 'भवान्' योजयत ।)

ऐ) महर्षिणा परमाणोः व्याख्या कृता । (वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।)

ओ) वयं महाभागस्य नामधेयं जानीमः । (वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।)

औ) सम्यग् उक्तं त्वया । (वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।)

३. जालरेखाचित्रं पूरयत

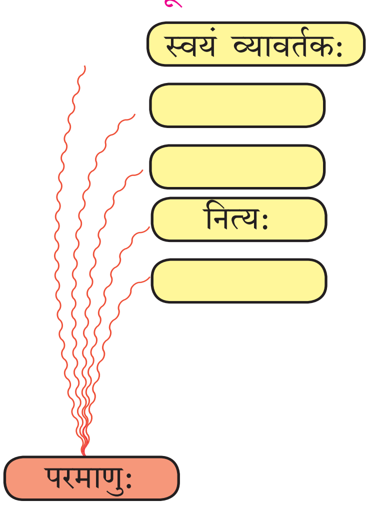

४. माध्यमभाषया उत्तरं लिखत ।

अ) महर्षिः कणादः परमाणुविषये किं प्रतिपादितवान्?

आ) 'तण्डुलान् आनय' इति पिता अर्णवं किमर्थम् आदिष्टवान्?

५. समानार्थकशब्दान् लिखत ।

कुसुमम्, विश्वम्, पिता, नामधेयम्, सूर्यः ।

६. विरुद्धार्थकशब्दान् मञ्जूषातः अन्विष्य लिखत ।

सत्यम्, अन्तिमः, अनित्यः, लघुः, सूक्ष्मः,

(आद्यः, गुरुः, नित्यः, असत्यम्, स्थूलः)

७. उचितं पर्यायं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

अ) एतद् विश्वं ______ निर्मितम् । (तण्डुलै:/अणुभि:)

आ) ______ द्रव्यस्य मूलकारणम् । (परमाणु:/विज्ञानं)

इ) रजस: ______ भाग: परमाणु: । (षष्ठतम:/शततम:)

८. नामतालिकां पूरयत ।

ए.व.	द्विव.	ब.व.	विभक्ति:
______	ब्रह्मभ्याम्	______	तृतीया
______	______	वर्त्मानि	प्रथमा
ग्राव्णे	______	______	चतुर्थी

ए.व.	द्विव.	ब.व.	विभक्ति:
संन्यासिनि	______	______	सप्तमी
______	______	बलवत:	द्वितीया
______	त्वचो:	______	षष्ठी

९. क्रियापदतालिकां पूरयत ।

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	लकार:
______	जीवत:	______	प्रथम:	लट्
______	______	अभाषध्वम्	मध्यम:	लङ्
मुञ्चानि	______	______	उत्तम:	लोट्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुष:	लकार:
स्पृहयेत्	______	______	प्रथम:	विधिलिङ्
______	धारयेथाम्	______	मध्यम:	लोट्
______	______	चिन्तयामहै	उत्तम:	लोट्

उपक्रम: – पितु: महाविद्यालयं गत्वा अर्णवेन कणादविषये कानि कानि पुस्तकानि दृष्टानि? तेन पित्रा सह का चर्चा कृता? इत्यस्य विषये संवादं रचयत ।

क्रीडत–नन्दत

वाक्यनिर्माणम्

बालानां पञ्च षट् वा गणा: करणीया: । सर्वेऽपि निश्चिते स्थले उपविशेयु: । प्रतिगणं द्वौ त्रय: वा बाला: भवेयु: । शिक्षक: प्रतिगणं काञ्चन (पञ्चदश) चिटिका: दद्यात् । तासु प्रत्येकं चिटिकायाम् अपि एक: शब्द: तेन पूर्वमेव लिखित: भवति । तेषु शब्देषु केचन कर्तृवाचका:, केचन कर्मवाचका: अन्ये केचन क्रियावाचकाश्च भवेयु: । बालै: तेषां शब्दानाम् उपयोगेन निर्दिष्टे कालावधौ वाक्यानि रचनीयानि। (सर्वे मिलित्वा वाक्यानि चिन्तयेयु:, तेषु अन्यतम: तानि लिखेत् ।) य: गण: अधिकानि वाक्यानि रचयति तस्य जय: भवति। प्रतिवाक्यं कर्तृ–कर्म–क्रियासहितं भवेत् इति पूर्वमेव सूचना दातव्या । – क्रीडावल्ली–पुस्तकात् ।

72TYXJ